
Панок Віталій Григорович

доктор психологічних наук, професор, директор Українського НМЦ
практичної психології і соціальної роботи НАПН України (м. Київ)

ВАРІАТИВНІСТЬ ЯК ЯКІСТЬ ОСОБИСТОСТІ

Актуальність. Надання психологічної допомоги особистості, що знаходиться у кризовій життєвій ситуації, має спиратися на глибоке розуміння сутності тих процесів і явищ, що відбуваються у психіці. У першу чергу це стосується особистості, індивідуальності, рушійних сил і психологічних механізмів її розвитку.

У переважній більшості досліджень розвитку особистості (Б. Г. Ананьєв, П. П. Блонський, Л. С. Виготський, Г. С. Костюк, Ж. Піаже, К. Роджерс та ін.), розглядаються відносно великі проміжки часу – місяці, роки, вікові періоди і етапи. Натомість питання про механізми саморозвитку, що забезпечують короткі часові періоди – тижні, дні, навіть – години, ще не було предметом психологічного аналізу. Дослідження цього питання з необхідністю приводить нас до застосування методології прикладної психології, до розгляду актуальної життєвої ситуації особистості [5].

Отже метою даної роботи було визначення психологічного механізму, який забезпечує швидке пристосування особистості до мінливих умов актуальної життєвої ситуації.

Основна частина. Глибину проблеми саморозвитку особистості не можливо зрозуміти без розуміння обставин її життєвої ситуації (Л. С. Виготський, Г. С. Костюк, А. Маслоу, К. Роджерс, С. Л. Рубінштейн, В. О. Скребець, К. Г. Юнга ін.). Життєва ситуація особистості, як фундаментальна категорія прикладної психології, визначається сукупністю конкретних обставин життєдіяльності, природних і соціальних чинників, які певним чином, прямо або опосередковано, впливають на поведінку конкретної людини, її стан і внутрішній світ, обумовлюють зміст та напрями подальшого її розвитку, сприяють виникненню та розв'язанню життєвих проблем [5].

Практично це означає, що ми маємо справу з людиною, яка перебуває у конкретних життєвих обставинах, які частково випали на її долю, а частково створені нею самою, і котра, переслідуючи власні цілі, на основі власних можливостей будує свою поведінку.

Розвиток індивіда у конкретних умовах його життєдіяльності шляхом пристосування – через адаптацію й творчість – до цих мінливих умов має результатом не тільки неповторний *життєвий шлях* (біографію), а й неповторну особистість – *індивідуальність*.

Поведінка особистості будується у кожний даний момент часу на основі (з урахуванням) чинників (соціальних і фізичних) конкретної життєвої ситуації [1; 4]. Чинники ситуації і сама ситуація в цілому змінюється для особистості доволі швидко: іноді це – хвилини. Зміна ситуації потребує адекватного реагування у відповідності до її мінливих умов. Варіативність

зовнішніх обставин породжує необхідність варіативності поведінки, а, отже, і лабільності організації і взаємодії структурних елементів особистості, що беруть безпосередню участь у забезпеченні поведінки у даний момент часу.

Особистість змінюється кожного дня, набуваючи (вдосконалюючи) одні якості і депривуючи (пригнічуючи) інші. Така варіативність, мінливість забезпечує *власне процес розвитку особистості повсякденно*, повсякчас «шліфуючи», «відточуючи» певні якості і риси, які, в кінцевому рахунку, складають певні *симптомокомплекси*, або – *особистісні новоутворення*.

Тут ми відзначаємо співзвучність розуміння механізмів саморозвитку особистості через постійне вправлення у виконанні тих чи інших соціальних ролей з теорією соціального навчання (А Бандура, Ю. Бронфенбреннер, Дж. Доллард, Н. Міллер, Дж. Роттер, Р. Сірс та ін.).

Для формування нової особистісної якості або риси (новоутворення) необхідне *вправлення* у тому чи іншому виді діяльності. Відпрацьовування («пропрацювання») нових зв'язків між різними рівнями і якостями ієрархічної структури особистості є тим *психологічним механізмом*, що обумовлює формування її нових якостей. Таке вправлення не є постійним, реальна життєва ситуація створює для нього підстави стохастично, можна сказати – від випадку до випадку. В інших обставинах виникають можливості для формування і розвитку інших рис і якостей. Чим швидше змінюється особистість у кожний даний момент часу, тим швидше відбувається процес формування новоутворень.

Мінливість/лабільність особистості може розглядатись як адаптація до умов середовища (Е. Еріксон, Ж. Піаже, Л. Філіпс та ін.). Але це – з точки зору зовнішньої ситуації (зовнішній критерій). А з точки зору внутрішньої (внутрішній критерій) – це адаптованість, як сукупність рис і якостей особистості, що якраз і забезпечують процес адаптації.

Зазначимо, що адаптованість є «скалярною», нединамічною ознакою. Нам необхідно знайти термін, що характеризував би саме варіативність, варіабельність, мінливість, лабільність процесів внутрішньої адаптації, їх процесуальність. «Варіювати – робити або говорити одне й те ж саме по-різному; видозмінювати; змінюватися; бути різним» [6 с. 293]. Можливо більш точним буде поняття: «варіативність особистості» (англ. – *variability*).

Механізм, що забезпечує таку *рису особистості* як варіативність, з нашої точки зору, можна знайти у роботах В. С. Мерліна і його чисельних послідовників. Зокрема у «Теорії інтегральної індивідуальності» [2].

За В. С. Мерліним, основним механізмом пристосування людини до умов життєдіяльності, вимог зовнішнього середовища, є механізм багато-багатозначних зв'язків між різними рівнями організації індивідуальності для забезпечення індивідуального стилю діяльності. При цьому детермінація цього процесу відбувається не від базових рівнів до вищих (як це є, наприклад, у теорії А. Маслоу), а навпаки – від вищих рівнів до нижчих.

Таким чином, переструктурування багато-багатозначних зв'язків між властивостями різних рівнів інтегральної індивідуальності під впливом

вимог зовнішнього середовища у вигляді соціальних ролей, очікувань, цінностей, переконань, завдань діяльності і т.ін. якраз і є тим психологічним механізмом, що забезпечує варіативність особистості у кожній конкретній життєвій ситуації.

Варіативність особистості можна розглядати в якості однієї з фундаментальних її властивостей і, одночасно, механізмом, що забезпечує власне сам процес її розвитку і адаптації до мінливих умов соціального і природного середовища.

Висновки. Варіативність (мінливість, лабільність, змінюваність) особистості можна розглядати в якості однієї з фундаментальних її властивостей. Одночасно, варіативність виступає в якості механізму, що забезпечує розвиток особистості в онтогенезі, поступово формуючи і вдосконалюючи якісні новоутворення конкретного вікового періоду.

Запропонований нами механізм можна розглядати в якості основного, що забезпечує процес адаптації людини до умов кризової ситуації.

Література

1. Выготский Л. С. К вопросу о педологии и смежных с нею науках / Л. С. Выготский // Педология. – 1931. – № 3. – С. 52–58.: див також: <http://psychlib.ru/mgppu/periodica/Pedologia071931/VPS-012.HTM>
2. Мерлин В. С. Психология индивидуальности: избранные психологические труды / В. С. Мерлин; [под ред. Е. А. Климова]. – Воронеж, 1996. – 448 с.
3. Основи практичної психології: Підручник для студентів ВЗО / Керівник авт. кол-ву В. Г. Панок, автори Н. В. Чепелева, В. В. Рибалка, Т. М. Титаренко та ін. – К.: Либідь, 1999. – 536 с.
4. Панок В. Г. Механізм саморозвитку особистості з точки зору прикладної психології / В. Г. Панок // Педагогіка і психологія: Вісник НАПН України. – 2016. – № 3 (92). – С. 16–25.
5. Панок В. Г. Прикладна психологія. Теоретичні проблеми: монографія / В. Г. Панок. – К.: Ніка-Центр, 2017. – 188 с.
6. Словник української мови: в 11 томах. – Том 1, 1970.

Пасько Катерина Миколаївна

кандидат філософських наук, доцент кафедри психології Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (м. Суми)

ОСОБИСТІСНА КРИЗА В СУЧАСНИХ УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

У наш час кількість людей, що зазнають кризи, неухильно зростає. Це, перш за все, пов'язано з різкими змінами умов життя: девальвацією звичних цінностей, нестабільністю громадських структур, хворобами, економічними, політичними і національними катаклізмами тощо. У кризовий період людині необхідна кваліфікована психологічна допомога. В результаті її отримання, спираючись на основні внутрішні етичні